

Ворожбит Анастасія,

студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (групи УМЛб-1-22-4.0з.) спеціальності 035 «Філологія» Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

М.О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-3:316.7

МОВНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ДИТИНИ І ДИТИНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано мовні засоби репрезентації образу дитини та дитинства в сучасній українській прозі. Концепт ДИТИНА та ДИТИНСТВО досліджено з погляду соціокультурного та літературного феномену, а також осмислення образу дитини у вимірі сучасних соціальних і воєнних трансформацій. Виявлено мовні засоби, за допомогою яких письменники передають емоції, переживання та внутрішній світ дітей. Досліджено мовні інструменти відтворен-

ня образу дитини та дитинства у творі «Діти повітряних тривог» Лариси Денисенко. Окреслено, як саме сенсорні образи та емоційна лексика дають змогу передати страх, небезпеку та співпереживання дітей під час воєнних дій.

Ключові слова: дитинство; дитина; сучасна українська проза; мовні засоби; війна.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці спостерігаємо зростання інтересу до вивчення антропоцентризму та дослідження мовної репрезентації людини в художніх текстах. Активний розвиток когнітивної лінгвістики, лінгвостилістики та лінгвокультурології зумовлює потребу в аналізі концептів «дитина» та «дитинство». Дослідження образу дитини сьогодні активно відбувається в межах літературознавства, психології, культурології та педагогіки. Проте недостатньо вивченим є власне лінгвістичний аналіз мовних засобів творення образу дитини в сучасній прозі. До того ж, суспільні трансформації, наприклад, війна, міграція та соціальні зміни впливають на художні репрезентації дитинства, а також формують нові моделі травматичного дитинства, передчасного дорослішання, роль дитини як свідка історій, що оновлює мовні і нарративні стратегії.

Формулювання цілей статті. Основною метою дослідження є комплексний аналіз мовних засобів у репрезентації образу дитини в сучасній прозі. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: окреслити теоретичні засади дослідження образу дитини в сучасній мовознавчій науці; проаналізувати особливості творення концепту «дитина» та «дитинство» в українській прозі першої чверті XXI століття; виявити основні тенденції мовної репрезентації дитини та дитинства у творі Лариси Денисенко «Діти повітряних тривог».

Аналіз останніх досліджень і публікацій з окресленої проблеми. Питання мовної репрезентації дитини та дитинства в українській прозі першої чверті XXI століття так чи так висвітлено в працях С. Бартіш, О. Велічанови та Н. Левун, У. Гнідець, С. Гребінь, Т. Качак, М. Лугової та ін. У цих роботах дослідники окреслюють специфіку формування образу дитини, аналізують особливості концептів «дитина» та «дитинство» в українській прозі, проте недостатньо розкритою на сьогодні залишається проблема аналізу мовних засобів репрезентації дитини та дитинства в сучасній українській прозі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням авторських положень. Потенціал і напрями розвитку сучасного суспільства в умовах тран-

сформацій особливо виразно простежуються через осмислення феномену дитинства. Саме в цей період формуються засадничі передумови багатьох соціальних і культурних процесів, що визначатимуть майбутнє. У новітніх історичних реаліях з'явилося покоління дітей і молоді, виховане в складних умовах жорсткої дійсності, що спричинило формування нових механізмів адаптації та життєвих стратегій. Дітям «епохи змін» притаманні розвинене критичне мислення, прагматичність, раціональність, а також оновлені соціокультурні орієнтири й моделі поведінки.

Розгляд дитинства як соціального феномену та вивчення його історичної еволюції в межах життєвого циклу особистості в конкретному соціокультурному середовищі закономірно спричиняє переосмислення ментальних установок старших поколінь. Формування соціально зрілого суспільства потребує ефективних процесів інкультурації та соціалізації дитини. Аналіз дитинства як суспільного явища передбачає виявлення не лише сучасних тенденцій його функціонування й особливостей розвитку особистості в процесі соціалізації, а й трансформацій цих процесів під впливом культурних і суспільних змін (Гребінь, 2014).

Дитинство – особливий і неповторний етап людського життя, що охоплює період від народження до підліткового віку. Дитинство характеризується підвищеною чутливістю до навколишнього світу, активним пізнанням дійсності, засвоєнням соціальних норм і правил, а також формуванням базових уявлень про природне й культурне середовище. Новонароджену дитину часто метафорично осмислюють як *tabula rasa*, як таку, яка відкрита до сприйняття знань, досвіду та цінностей, що їх пропонує світ. Образ матері з немовлям посідає вагоме місце у світовому мистецтві, а архетип Дитини є одним із ключових у психологічній та культурологічній традиціях.

Ідеалізація дитинства особливо посилюється в умовах війни, коли воно постає як символічна опозиція смерті та руйнуванню. У суспільній свідомості дитина уособлює життя, відродження, чистоту та духовну невинність. Недаремно в мистецькій традиції янголи, символи вічного буття, часто зображені у вигляді маленьких дітей, тоді як смерть традиційно персоніфікується образом старості або скелета, що позначає завершення тілесного існування (Лугова, 2022: 21).

За словами У. Гнідець, посилення уваги до проблематики дитинства в сучасній літературі зумовлене не лише соціокультурними трансформаціями, за яких дитина дедалі частіше постає як «малий дорослий», інколи навіть більш поінформований, ніж її оточення. Зацікавлення цією проблемою формувалося поступово

впродовж усього попереднього розвитку літературної традиції, що нині визнана класикою дитячого й юнацького читання. Її витoki сягають фольклорних текстів, зокрема казок, байок, легенд, і тяжіють до адаптованих для дитячої аудиторії творів, первісно призначених для дорослого читача (Гнідець, 2012, с.139).

Дискурс дитинства постає концептуальним підґрунтям як літератури, безпосередньо адресованої дітям, так і тих творів, що ввійшли до сфери дитячого читання. У сучасній українській прозі для дітей простежується актуалізація різних моделей текстуального втілення цього дискурсу. Автори звертаються до тем і проблем, пов'язаних із раннім етапом життя людини, які є близькими й значущими для сучасного читача; створюють образи дітей-персонажів, розгортають їх у реальному або уявному хронотопі; формують авторську позицію, обирають наративну перспективу за допомогою світосприйняття дитини або ж із позиції дорослого оповідача (Качак, 2014, с.300).

Дитяча література, або література для дітей, постає як багатомірне явище, у якому віддзеркалюється складна взаємодія мистецького, педагогічного та суспільного вимірів. Вона є складним і багатоаспектним феноменом, що об'єднує як твори, спеціально адресовані дитячій аудиторії, так і тексти, створені для дорослих, але з огляду на їхню універсальність вони включені до кола дитячого читання. Дитяча література виконує водночас освітню, виховну, розважальну та естетичну функції. Література для дітей спрямована не лише на формування світоглядних орієнтирів, моральних засад і соціальних компетентностей дитини, а й на розвиток її уяви, емоційної сфери та художнього смаку (Бартіш, 2024: 107).

Для розуміння особливостей мовної репрезентації образу дитини варто також розглянути і специфіку відображення концепту ДИТИНА і ДИТИНСТВО в літературі. Згідно з позицією О. Велічанової та Н. Левун, концепт ДІТИ в українській мові репрезентовано завдяки системі лексичних, фразеологічних і пареміологічних одиниць. Дослідження цього концепту можливе також на матеріалі фольклорних джерел та художніх текстів, у яких відображено культурні й світоглядні уявлення про дитинство. Особливе місце серед цих мовних засобів посідають паремії, адже вони не лише концентрують у собі своєрідний «квант знання», співвідносний за інформативністю зі словом, а й відтворюють завершені смислові настанови, що функціонують як цілісні семантичні структури на рівні речення (Велічанова & Левун, 2014).

Сьогодні як ніколи очевидним постає те, наскільки важливо, щоб письменники осмислювали образи дітей і дитинства, демонстрували кризові періоди історії су-

спільства та їхній вплив на долю окремої особистості, груп людей або цілих націй. Сучасному поколінню особливо потрібні тексти, які могли б виконувати роль своєрідної «культурної терапії» дитячої травми війни, що постійно присутня в колективній свідомості різних поколінь. Моделі поведінки літературних героїв як новий емоційний досвід для читачів, можуть стати ключовими чинниками формування ціннісних орієнтирів, світогляду та життєвих позицій у майбутньому (Качак, 2022, с. 255).

Можемо стверджувати, що концепт ДИТИНА та ДИТИНСТВО є складним феноменом, що ґрунтується на багатстві мовних засобів, які передають емоції та переживання дітей. Розглянемо більш детально, які саме мовні засоби митці використовують для передачі образу дитини та дитинства. Для аналізу ми обрали твір «Діти повітряних тривог» Лариси Денисенко.

Авторка для детальної передачі образу дітей під час війни використовує мовлення від першої особи, що формує ефект безпосереднього досвіду, а також залучає читача до дослідження внутрішнього світу дитини: «Мене звати Мія. Я народилася у бомбосховищі» (Денисенко, 2022). Прості речення та займенники дають змогу відтворити дитячу лексику, а також налаштувати читача до сприйняття тексту за допомогою відчуттів та емоцій.

У творі фіксуємо також використання описової та емоційної лексики, що передає страх і небезпеку дитини перед війною: «Повітря починає стогнати – його розриває всяке лихосилля російських військових. Тоді треба швидко ховатися під землю» (Денисенко, 2022). Використання подібних мовних засобів дає змогу передати процес адаптації дітей до воєнних дій, а також висвітлити їхню чутливість до загроз.

Сприйняття дитиною звуків та явищ письменниця демонструє за допомогою сенсорних образів, як це видно з цитати «...ніби світ довкола спочатку завиває голосними, а потім – таке ніби р-р-р-р, а потім – щось глухе» (Денисенко, 2022). Як бачимо, діти описують складні речі простими словами, а також сприймають світ за допомогою звуків і відчуттів, що ще більше викликає в читача емоції жалю та співчуття до героїв твору.

Досить яскраво у творі показано також і еволюцію дитячої фантазії та формування ігрової моделі світу. Діти реагують на війну за допомогою творчості та гри, а емоційне переживання і відчуття контролю знаходять у грі, малюванні або фантазії, що допомагає письменниці ще більш яскраво відтворити дитячу військову травму: «Учора Лея наліпила 200 вареників, щоб годувати бідолашних діток, які здолали довгу дорогу до Львова зі своїми мамами та бабусями. А сьогодні Лея малює бойових котиків з пазуряками, зброєю і лапокрилами. Котики боронять

улюблені Леїні соняхи, захищають усіх рожевих поніків та єдинорогів, Лею, маму, тата, Лук'яна і всіх-всіх» (Денисенко, 2022).

Досить емоційно у творі репрезентовано також і проблему втрати та співпереживання серед дітей: «Я маю зв'язок з усіма дітьми повітряних тривог, але я не відчуваю Маринку. Мені треба знайти правильні слова для Анічки. Я кажу, що Маринка так міцно заснула, аж лихосилля не може її розбудити, але всі добрі слова вона чує, просто не може відповісти» (Денисенко, 2022). Внутрішній монолог героїні передає суб'єктивне переживання втрати та відчуття відповідальності дівчинки за інших. Дитина відчуває страх та небезпеку, проте водночас ніжно і турботливо відгукується про друзів, що є контрастом між світлою дитячою душею та жорстоким світом, що руйнує майбутнє дітей.

Чітко у творі прослідковуємо також і контраст між дитинством та війною, що є своєрідним протиставленням двох світів: небезпечного та захищеного: «Ярема бореться з котом за місце у ванні. Кіт украй наполегливий. У них, у Гостомелі, зараз мало чого є. Тут лихосилля повбивало людей, понищило будинки і найбільший у світі літак – «Мрію». Але є коридор, ванна, кімната, татко, мама, Ярема і кіт» (Денисенко, 2022). У цій цитаті бачимо, як короткі речення та протиставлення демонструють нам, що дитина вчиться жити і орієнтуватися у складному світі і знаходить маленьку опору, яка допомагає їй виживати під час тривоги та війни.

Можна зазначити, що мовні засоби репрезентації образу дитини та дитинства у творі Лариси Денисенко є досить різноманітними. Найбільш поширеними, на нашу думку, є прямі цитати персонажів, лаконічні та прості речення, використання мовлення від першої особи, а також емоційна лексика, що в сукупності формує складний та реалістичний образ дитини під час війни.

Висновки й перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Дитинство є періодом, під час якого формуються основи соціальних, моральних та культурних чинників розвитку дитини. Дослідження дитинства в мовознавчому та літературознавчому вимірі допомагає оцінити вплив історичних і соціальних трансформацій на розвиток суспільства. Концепти ДИТИНА та ДИТИНСТВО передаються митцями за допомогою лексичних, фразеологічних одиниць, сенсорних образів, а також простої та емоційно забарвленої лексики. У творі «Діти повітряних тривог» Лариси Денисенко використання мовлення від першої особи, коротких та простих речень, прямих цитат персонажів дає змогу передати страх, небезпеку, емоційний стан та співпереживання у дітей. Для героїв твору внутрішні монологи та фантазії є способами адаптації до воєнних реалій. У текстах

також яскраво висвітлено здатність дітей турбуватися про інших, співпереживати, а також формувати моральні орієнтири в складних умовах. Помітним є також і контраст між жорстокою реальністю війни і дитячим світом, який попри все зберігає світлі емоції, бажання до гри та творчості. Перспективами подальших наукових розвідок теми дослідження є аналіз мовних засобів репрезентації дитини в інших творах сучасної української прози.

Список використаних джерел

- Бартіш, С. (2024). Література для дітей / дитяча література в контексті літературознавчих студій: теоретичні та методологічні засади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2024 № 69 Том 1. С. 104–107.
- Велічанова, О., & Левун, Н. (2014). Концепт ДІТИ у фонді українських паремій. *Journal «Ukrainian sense»*, 1. <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/71/89> (дата звернення: 13.02.2026)
- Гнідець, У. (2012). Сучасна література для дітей та юнацтва: самобутній феномен в історії розвитку літератури. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 11, 134–140. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/znppo_2012_11_26.pdf . (дата звернення: 09.02.2026)
- Гребінь С. (2014, June 24). Дитинство як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. <https://eprints.zu.edu.ua/11803/>
- Денисенко, Л. (2022). Діти повітряних тривог. Видавництво, 2022. 56 с.
- Качак, Т. (2014). Дискурс дитинства у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва: рецептивно-естетичний аспект. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, 300–314. <https://ukraina.strony.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/345/2018/11/metamorfozy.pdf#page=300> . (дата звернення: 09.02.2026)
- Качак, Т. (2022). Дитинство ХХ–ХХІ ст. у світлі літературних образів та інтерпретацій. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 10, 247–255. <https://studia.uavar.pl/api/files/view/2012185.pdf> . (дата звернення: 15.02.2026)
- Лугова, М. (2022). Романтизація образу дитини та світу дитинства. *Current development areas in social sciences in the modern world after February 24, 2022*, 21–36. <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/48775f24-c89f-4dcc-8d2a-83d8e2405604> . (дата звернення: 03.02.2026)

Reference

- Bartish, S. (2024). Literatura dla dzieci / dytyacha literatura v konteksti literaturoznavchykh studii: teoretychni ta metodolohichni zasady. [Children's Literature in the Context of Literary Studies: Theoretical and Methodological Foundations] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 69, 104–107. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v69/part_1/69-1-2024.pdf#page=104 . (accessed: 09.02.2026)
- Velichanova, O., & Levun, N. (2014). Kontsept DITY u fondi ukrainskykh paremii. [The Concept of CHILDREN in the Corpus of Ukrainian Paremiology] *Journal «Ukrainian sense»*, 1. <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/71/89>. (accessed: 13.02.2026)
- Hnidets, U. (2012). Suchasna literatura dla ditei ta yunatstva: samobutnii fenomen v istorii rozvytku literatury. [Contemporary Children's and Youth Literature: A Distinctive Phenomenon in the History of Literary Development] *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 11, 134–140. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/znppo_2012_11_26.pdf . (дата звернення: 09.02.2026)

- nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMA GE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znppo_2012_11_26.pdf . (accessed: 09.02.2026)
- Hrebin, S. (2014). *Dytynstvo yak sotsiokulturnyi fenomen: sotsialno-filosofskyi analiz* [Childhood as a Socio-Cultural Phenomenon: A Socio-Philosophical Analysis] (avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk) Zhytomyr. <https://eprints.zu.edu.ua/11803/> . (accessed: 03.02.2026)
- Denysenko, L. (2022). *Dity povitrianykh tryvoh*. [Children of Air Raids] Vydavnytstvo, 2022. 56 s.
- Kachak, T. (2014). *Dyskurs dytynstva u suchasni ukrainiskii prozi dlia ditei ta yunatstva: retseptynno-estetychnyi aspekt*. [The Discourse of Childhood in Contemporary Ukrainian Prose for Children and Youth: A Receptive-Aesthetic Perspective] *Tendentsii rozvytku ukrainiskoi leksyky ta hramatyky*, 300–314. <https://ukraina.strony.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/345/2018/11/metamorfozy.pdf#page=300> . (accessed: 09.02.2026)
- Kachak, T. (2022). *Dytynstvo XX-XXI st. u svitli literaturnykh obraziv ta interpretatsii*. [Childhood in the 20th–21st Centuries in the Light of Literary Images and Interpretations] *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 10, 247–255. <https://studia.uavar.pl/api/files/view/2012185.pdf> . (accessed: 15.02.2026)
- Luhova, M. (2022). *Romantyzatsiia obrazu dytyny ta svitu dytynstva*. [Romanticization of the Image of the Child and the World of Childhood] *Current development areas in social sciences in the modern world after February 24, 2022*, 21–36. <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/48775f24-c89f-4dcc-8d2a-83d8e2405604>. (accessed: 03.02.2026)

LANGUAGE MEANS OF PORTRAIT OF CHILDREN AND CHILDHOOD IN UKRAINIAN PROSE OF THE FIRST QUARTER OF THE 21ST CENTURY

Anastasiia Vorozhbyt, fourth-year student of the first (bachelor's) level of higher education majoring in Philology at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article analyzes the linguistic means of representing the image of a child and childhood in contemporary Ukrainian prose. The concepts of CHILD and CHILDHOOD are examined from the perspective of sociocultural and literary phenomena, as well as through the interpretation of the child's image in the context of modern social and wartime transformations. The study identifies linguistic means used by writers to convey emotions, experiences, and the inner world of children. It also explores the linguistic tools employed to depict the image of a child and childhood in the work «Children of Air Raid Sirens» by Larysa Denysenko. The article outlines how sensory imagery and emotionally charged vocabulary help convey fear, danger, and empathy experienced by children during wartime.

Keywords: childhood; child; contemporary Ukrainian prose; linguistic means; war.